

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ

(1827—1875)*

ε') *Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἐν Ἀγγλίᾳ.*

Ἐκεῖνο τὸ γεγονός, ὅπερ κατ' ἐξοχὴν κατέστησε τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου πασίγνωστον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τῷ ἔξωτερικῷ εἶναι ἢ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1869 μετάβασίς του εἰς Ἀγγλίαν, πρὸς τέλει τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐν Λιβερπούλῃ ἑλληνικοῦ ναοῦ, τῆς ὁποίας αἱ λεπτομέρειαι ἀναγράφονται ἐν φυλλαδίῳ, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ συνοδοῦ του καὶ γραμματέως του κατὰ τὸ ταξίδιον ἐκεῖνο, Παρθενίου Μ. Ἀκύλα.¹

Οἱ ἐν Λιβερπούλῃ τῆς Ἀγγλίας δηλ. Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ ἀνεγείρωσι δι' ἐράνων ναόν, ²) ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Νικολάου, οὕτινος, πράγματι, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια ἐν ἔτει 1865, ἐκφωνήσαντος τὸν ἀρμόζοντα λόγον τοῦ ἐκεῖ ἐφημερίου Κωνσταντίνου Στρατούλη.³

Ὅταν ἐπλησίαζεν ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐκτίσθη κατὰ σχέδιον τοῦ Ἐρ. Σουῦμερ, ἔχοντος κυρίως ὡς βάσιν τὸν κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ἀνεγερθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸν τῆς Θεοτόκου ⁴, οἱ Ἕλληνες τῆς Λιβερπούλης ἔγραψαν πρὸς τὴν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1869), ζητοῦντες ἵνα, πρὸς

*) Συνέχεια ἐκ σελ. 67 καὶ τέλος.

1. «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὸ 1870», ὑπὸ τοῦ τότε μὲν ἱεροδιακόνου καὶ γραμματέως αὐτοῦ Παρθενίου Μ. Ἀκύλα, τανῦν δ' Ἀρχιεπισκόπου Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. (Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. 1-10). Πρβλ. καὶ ἐν ἐφημερίδι τῆς Ἐρμούπολεως Σύρου «ἡ Ἐρμούπολις», ἀνταποκρίσεις ἐξ Ἀγγλίας εἰς φύλλα 14, 24, 28 Φεβρουαρίου καὶ 4 Ἀπριλίου 1870.—Πρβλ. καὶ ἐκθεσιν τῆς Α. Σ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου περὶ τῆς εἰς Ἀγγλίαν μεταβάσεως αὐτοῦ (πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος) ἐν Νεολόγῳ Κωνπόλεως 30)11. 8. 1870 καὶ ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρῳ 1870 σ. 310 κ. ἔ.

2. Ὁ πρῶτος ἐν Ἀγγλίᾳ ἱδρυθεὶς ἑλληνικὸς ναὸς ἦτο ἐν Λονδίῳ, τὸ 1677. (Νεολόγος Κωνπόλεως 29)10. 11. 1875).

3. Τὸ κείμενον τοῦ λόγου ἐν Εὐαγγ. Κήρῳ 1866 σελ. 31—35.

4. Πρβλ. Ἀκύλα ἔ. μ. σ. 20—21.

τέλεισιν τῶν ἔγκαινίων, ἀποσταλῆ ἔκει τις τῶν ἀρχιερέων, καὶ κατὰ προτίμησιν ὁ Σύρου καὶ Τήνου Ἀλέξανδρος, οὗτος ἐφημιζέτο ἐπ' ἀρετῆ καὶ παιδείᾳ. Ἡ ἱερά Σύνοδος ἐνέκρινε τὴν αἰτησὶν καὶ διὰ ψήφων τριῶν ὤρισε τὸν Σύρου καὶ Τήνου ὅπως μεταβῆ ἔκει, τῶν ἐτέρων δύο συνοδικῶν ὑπὸδειξάντων τὸν Μεσσηνίας Προκόπιον¹.

Πράγματι ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ τότε ἱεροδιακόνου καὶ κατόπιν ἀρχιεπισκόπου Χαλκίδος Εὐγενίου Δεπάστα καὶ ὑπὸ τοῦ τότε ἱεροδιακόνου καὶ κατόπιν Ἀρχιεπισκόπου Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας Παρθενίου Μ. Ἀκύλα, ἐκτελοῦντος καὶ χρῆν γραμματέως, ἀνεχώρησεν ἐκ Σύρου τῇ 6ῃ Δεκεμβρίου 1869 καί, διὰ Βρισησίου, Βολωνίας, Παρισίων, Λονδίνου, ἔφθασεν εἰς Λιβερπούλην τῇ 22α Δεκεμβρίου 1869. Ἐκεῖ ἐγένετο οὗτος ἀντικείμενος θερμοτάτων ἐκδηλώσεων καὶ μεγίστων τιμῶν, οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς παροικίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ κλήρου καὶ λαοῦ. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἀπό τινων χρόνων εἶχεν ἀρχίσει νὰ πνέη πνεῦμα μεγάλης συμπαθείας πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἰδίως παρὰ τοῖς τελετοφίλοις (Ritualists), οἵτινες ἐπεζήτουν τὴν μετ' αὐτῆς ἔνωσιν. Πρὸς τοῦτο εἰργάζετο δραστηριῶς ὁ θεολόγος Φρέιζερ, καὶ τῇ 15ῃ Δεκεμβρίου 1865 ἐγένετο ἐν Λονδίῳ συνέλευσις τῶν φιλενωτικῶν, ἐν ἣ παρέστησαν 80 περίπου ἱεράρχαι καὶ λοιποὶ κληρικοὶ καὶ θεολόγοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ὁξφόρδης· ἐξεφράσθη δ' ἐπισήμως ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ εὐχὴ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως². Τὸ φιλενωτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα ἐνισχύθη τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Σ' πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κανταβριγίας Ἀρχιβάλδον Κάμβελ, δι' ἣς ἐδηλοῦτο ὅτι τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ θνήσκοντα μέλη τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας θὰ ἐνεταφιάζοντο ἐν ἑλλείψει ἀγγλικανῶν κληρικῶν ὑπὸ ὀρθοδόξων ἱερέων, ἐν τῷ ἑγγυτέρῳ νεκροταφίῳ (1869)³, τὸ δὲ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν Αὐτικὴν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας αἱ ἀπολυταρχικαὶ τάσεις, εὐροῦσαι τὸ κορυφωμὰ των ἐν τῇ βατικανῇ συνόδῳ, ἀπεκρυσταλλώθησαν εἰς τὸ δόγμα τοῦ ἀλαθῆτου τοῦ πάπα (1870). Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς εὐμενοῦς

1. Αὐτόθι σ. 6.

2. Ἴδε ἄρθρον **Α. Διομήδους Κυριακοῦ**: Τὸ ζήτημα περὶ ἐνώσεως τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς. Ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι 1866 σ. 97—109.

3. Τὴν ἀλληλογραφίαν Κανταβριγίας καὶ Πατριάρχου καὶ τὰ σχετικὰ ἴδε ἐν Ὁρθ. Ἐπιθεωρήσει 30.10. 1839, 15. 11. 1869, 15 καὶ 31 Αὐγούστου 1870.

ταύτης προδιαθέσεως, μόλις ἀφ' ἤχθη ὁ Λυκοῦργος ἐν Λιβερπούλῃ. ἐγένετο ἀντικείμενον ἐγκαρδίων ἐκδηλώσεων ἐκ μέρους τοῦ ἀγγλικανικοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀγγλικῆς ἐκ γένει κοινωσίας. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας, δι' ἐπιστολῆς ἐγκαρδίου, ἠύχето αὐτῷ καλήν διαμονὴν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὥριζε ξεναγόν του τὸν φιλέλληνα καὶ φιλορθόδοξον πρεσβύτερον Γεώργιον Οὐτίλιαν· ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ὑόρκης, οἱ ἐπίσκοποι Αἰγκονίας, Ἐλυ καὶ Οὐεντωνίας, ὁ πρωθυπουργὸς Γλάδστον, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κόμματος μαρκήσιος Σώλσβαρ καὶ πλείστοι ἄλλοι ἱεράρχαι καὶ εὐγενεῖς προσεκάλουν αὐτὸν πρὸς φιλοξενίαν· ἀντιπροσωπεῖα δὲ κληρικῶν καὶ καθηγητῶν, ἐργαζομένων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, προσεφώνησεν αὐτὸν μετ' ἐνδείξεων μεγάλου σεβασμοῦ πρὸς τὴν γεραρὰν ἡμῶν Ἐκκλησίαν. Βαθῆος συγκεκινημένος ὁ Λυκοῦργος ἀντεφώνησεν, εὐχηθεὶς ὁμοφροσύνην, «ὅπως δῶμεν πρῶτοι ἡμεῖς τὸ σύνθημα τῆς οὕτω ποθητῆς καὶ εὐκταιοτάτης ἐνώσεως, συναρμόζοντες εὐλαβῶς τὸν, ὡς μὴ ὄφειλε, διερορηγμένον ἤδη τοῦ Σωτῆρος χιτῶνα»¹.

Ἐπειδὴ ὁ μέλλων νὰ ἐγκαινισθῇ ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου δὲν ἦτο ἔτι καθ' ὅλα ἔτοιμος, καὶ παρέστη ἀνάγκη ν' ἀναβληθῶσι τὰ ἐγκαίνιά του δι' ὀλίγας ἡμέρας, ἐπωφεληθεὶς ὁ Λυκοῦργος τούτου, μετέβη, κατόπιν προσκλήσεως, εἰς τὴν πλησίον ἐξοχικὴν ἔπαυλιν τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Γλάδστονος, ὅπου ἔμενε καὶ οὗτος, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, πρωθυπουργὸς τότε ὢν, καὶ ἐκεῖ ἐφιλοξενήθη ἐγκαρδίως ἐπὶ διήμερον.

Τέλος ἀποπερατωθέντος ἐντελῶς τοῦ ναοῦ, ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνιά του τῇ 4/16 Ἰανουαρίου 1870, ἐν μέσῳ μεγίστης συρροῆς Ἑλλήνων καὶ Ἀγγλῶν, παρισταμένων μ. ἄ. τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Πέτρου Ἀρμένη Βράϊλα, ὅστις ἀνέγνωσε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, τῶν προξένων Ἑλλάδος, Ρωσσίας, Τουρκίας, Βαυαρίας, τοῦ Δημάρχου, ἀντιπροσώπων τῶν ἀρχιεπισκόπων Κανταβριγίας καὶ Ὑόρκης καὶ πλείστων ἀγγλικανῶν κληρικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Chester. Ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαινίων, τελεσθεῖσα μετὰ μεγίστης μεγαλοπρεπείας², ἐνεποίησε μεγίστην ἐντύπωσιν παρὰ τῆς Ἀγγλίας.

Ἐκ Λιβερπούλης ὁ Λυκοῦργος μετέβη μετὰ τῆς συνοδείας του εἰς Λονδίνον, ἔνθα ἐξενίσθη παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ τοῦ Λονδίνου· ἐκεῖ παρέστη, ἐνδεδυμένος τὰ ἀρχιερετικά του ἄμφια, εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ

1. Ἀκόλα ε. μ. σ. 14.

2. Αὐτόθι σελ. 24—34 «ἡ τέλεσις τῶν ἐγκαινίων».

ἐπισκόπου Ὁξφόρδης, τελεσθεῖσαν ἐν τῇ ἱστορικῇ μονῇ τοῦ Οὐέστμινστερ, ἔνθα οἱ τάφοι τῶν ἐνδοξοτέρων ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ ἔνθα στεφόνται οἱ Ἀγγλοὶ βασιλεῖς τὴν ἐσπέραν δὲ τῆς αὐτῆς ἡμέρας (13/25 Ἰανουαρίου 1870) παρεκάθισεν εἰς ἐπίσημον δεῖπνον, δοθὲν ἐν τῇ αἰθούσῃ Ἱερουσαλήμ τῆς μονῆς τοῦ Οὐέστμινστερ¹ τοῦ δεῖπνου προΐστατο ὁ προΐστάμενος (dean) τοῦ Οὐέστμινστερ, διάσημος θεολόγος καὶ ἱεροκλήρξ Στάνλεϋ (†1881), ὅστις ἦτο ὑπὲρ τῆς προσεγγίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν πνεύματι ἀγάπης, ἀριστα κατανοῶν τὸ δυσχερές, ἂν μὴ ἀδύνατον, τῆς δογματικῆς ἐνώσεως². Κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο, ἐν ᾧ παρίσταντο 40 πρόσωπα, ἐν οἷς ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος, τέσσαρες Ἀγγλοὶ ἐπίσκοποι, οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ πρόκριτοι Ἕλληνες, ὁ Στάνλεϋ ἤγειρε τὸ κύπελλον ὑπὲρ τοῦ ξενιζομένου Ἀρχιερέως, τόνισας, ἐν τῇ μακρᾷ αὐτοῦ προπόσει, ὅτι ἦτε ἀνατολικὴ καὶ ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία «ὕπάρχουσιν ἐθνικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ ἐκπροσωποῦσι τὸ πνεῦμα τῆς πατρίδος των καὶ ἀμφοτέραι στρέφουσι τὸ πνεῦμα πρὸς ἀλλήλας ἀνευ προσηλυτιστικῶν τάσεων», καὶ ἐπευχῆθεις ἐν τέλει ἑλληνιστὶ πρὸς αὐτὸν «πολλὰ τὰ ἔτη σας». Ἐκ μέρους τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀπήντησε γαλλιστὶ ὁ Ἕλλην πρεσβευτὴς Ἀρμένης Βραΐλας καί, ἀφοῦ ἐγένοντο καὶ διάφοροι ἄλλαι προπόσεις, ἔληξε τὸ δεῖπνον, ὅπερ ἀφῆκεν ἀνεξαλείπτους ἐντυπώσεις εἰς πάντας τοὺς παρακαθίσαντας κατ' αὐτό.

Ἐκ Λονδίνου ὁ Λυκουργος μετέβη εἰς τὴν πόλιν Χώλλ, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ὑόρκην, ἔνθα ἐφιλοξενήθη ἐπὶ τετραήμερον παρὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, δευτέρου ἐρχομένου τὴν τάξιν μετὰ τὸν Κανταβριγίας, καὶ οὔτινος ἡ σύζυγος ἦτο ἀνεπιὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Λιγκονίαν, ἔνθα ἐπίσης ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, ὅστις κατὰ τὸ 1835 ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ γράψας μάλιστα περὶ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς³, ἀνέγνωσεν ἐν τῷ ναῶ τὴν εὐαγγελικὴν περικοπὴν ἑλληνιστὶ. Ἐκ Λιγκονίας μετέβη ὁ Λυκουργος εἰς Νοτιγγαμίαν, ἔνθα παρέστη εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, τελοῦντος ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Λιγκονίας, καθ' ἣν ἱερούργησαν

1. Ἴδε Αἰῶνα 26.1.1870 κύριον ἄρθρον: «Τὸ ἐν Οὐέστμινστερ δεῖπνον» (κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Λονδινείου Χρόνου). Πρβλ. Ἀκύλα ἔ. ἀ. σ. 36 κ. ἔ.

2. Βιογραφίαν τοῦ Στάνλεϋ ἴδε ἐν Ἐθνησκευτικῇ Φωνῇ (θηρησκ. περιοδικῆ ὑπὸ Κυριακοῦ καὶ Μοσχάκη) τῆς 1ης Ὀκτωβρίου 1881 (ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ). Πρβλ. καὶ Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 28.2. 1870 σ. 75.

3. Ἐφημερὶς «Ἐρμούπολις» Ἐρμούπολεως Σύρου 14. 2. 1870.

Ὁ ἐπίσκοποι καὶ πλῆθος ἱερέων. Κατὰ τὸ ἐπακολουθήσαν γεῦμα, εἰς ὃ παρεκάθισαν 500 ἄτομα, ὁ ἐπίσκοπος Λιγκονίας, ἐγγείρας πρόποσιν ὑπὲρ τοῦ ξενιζομένου ἀρχιερέως, ἐχαρμητέρησε τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ παρουσίαν αὐτοῦ «ὡς βέβαιον καὶ ζῶντα ἀρραβῶνα καὶ ἐγγύησιν τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλαδελφείας καὶ ὁμονοίας τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». ¹ Φιλοξενούμενος κατοπιν παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Ἐλυ, (4 Φεβρ. 1870), ὅστις εἶχε χρηματίσει καὶ Καθηγητῆς τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Κανταβριγίας, συνηντήθη μετὰ διαφόρων Ἀγγλων θεολόγων, μεθ' ὧν συνδιελέχθη, διερμηνεύοντος τοῦ Γρηγορίου Τίμπα, ἐπὶ δλόκληρον ὀκτώρων, παρισταμένου καὶ ἀντιπροσώπου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων τοῦ ἀρχιμανδρίτου Λιβερπούλης Κωνσταντίνου Στρατοῦλη. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἐθεώρησεν, ὀρθότατα, καθήκον του νὰ ἐκθέσῃ μετὰ πάσης παρησιαίας τὰς περὶ ἐνώσεως ἀντιλήψεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διότι, ὡς εἶπεν, «ἂν χάριν ἀβροφροσύνης ἤθελον ἀποκρύψει τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο ἤθελεν εἶναι οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ μία ἀχαριστία πρὸς τὴν φιλοφροσύνην, ἧς ἠξιώθη ἐκ μέρους τοῦ ἀγγλικοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ». ² Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἠναγκάσθη κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ταύτην νὰ δώσῃ μακρὰς ἐξηγήσεις, διότι ὑπὸ τινων ἐξελήφθη ὡς ἐνδειξις ἐλλείψεως συμπαιθείας αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν τὸ ὅτι, ὅταν ἐν Σύρῳ ὁ Ἀμερικανὸς Ἰάκωβος Κρύσταλλος ἐξήτησε νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἐγένετο δεκτὸς εἰς αὐτὴν ὑπ' αὐτοῦ δι' ἀναβαπτίσεως καὶ οὐχὶ δι' ἀπλῆς χρίσεως· τὴν τοιαύτην του ἐνέργειαν ἐδικαιολόγησεν ὁ Λυκοῦργος, εἰπὼν ὅτι, ἐνόσφ αἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν μένουσιν ἀκαθόριστοι, ἢ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ οἱ προϊστάμενοι αὐτῆς δὲν δύνανται ν' ἀθετῶσι τοὺς παρ' αὐτῇ κρατοῦντας θεσμούς. ³

Ἐν τῇ ἐπακολουθησάσῃ συζητήσῃ περὶ τῶν καθ' ἕκαστον διαφορῶν, ὁ Λυκοῦργος εἶπεν ὅτι, καίτοι αἱ δύο Ἐκκλησίαι συμφωνοῦσιν εἰς

1. Ἀκύλα ἔ. μ. σ. 49.

2. Ἀκύλα ἔ. μ. σ. 51.

3. Αὐτόθι σ. 52. Πρὸβλ. Ὀρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 11. 1869 σ. 17.

4. Τὰ κύρια σημεῖα τῆς συζητήσεως ταύτης εὐρίσκονται ἐν τῷ Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States (1871). Πιράρτημα VI σελ. 565—577, ἐνθα ἢ ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἀγγλικανικῆς μετὰ τῆς «Ρωσσοελληνικῆς» Ἐκκλησίας, εὐμνῶς μεταφρασθεῖσα, τῇ παρακλήσει μου, ὑπὸ τοῦ ἀγγλομαθοῦς καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας κ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου.

τὰς βάσεις, διαφέρουσιν ὅμως εἰς διάφορα σημεῖα, ἀτινα δύνανται νὰ περιληφθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις: τὰ διορθωτέα, τὰ οὐζητητέα καὶ τὰ ἀνεκτέα. Ὡς διορθωτέον ἐθεώρει τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως προσθήκην τοῦ filioque, φρονῶν ὅτι πρὸ πάσης ἐπικοινωνίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ἀπαλείψις αὐτῆς ἐκ τοῦ συμβόλου, καθόσον ἄνευ ταυτότητος συμβόλου εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐνότης τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἑλυ ἀνωμολόγησεν ὅτι κακῶς ἐγένετο ἡ προσθήκη τοῦ filioque ἐν τῷ συμβόλῳ, ἀλλ' ἐτόνισε τὴν δυσχέρειαν τῆς ἀπαλείψεως αὐτῆς, λόγῳ τῆς μακραίωνος καθιερώσεως αὐτῆς καὶ δὴ ἐν συμβόλῳ ἀνέπτυξεν ὅμως ὅτι ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία τὴν «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἔκφρασιν ἐκλαμβάνει ὀρθοδόξως, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἐπιφανίου, περὶ τῆς ἐν χρόνῳ πέμψεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐχὶ δ' ὡς ἀναιρετικὴν τῆς ἐννοίας τῆς μοναρχίας· ἐφόσον δ' ἡ ἔνωσις δὲν θὰ εἶναι ἀπόλυτος ἀφομοίωσις ἀλλὰ κοινωνία καὶ ἀδελφότης, οὐδόλως δύναται αὕτη νὰ ἐμποδισθῇ ἐκ τῆς διαφόρου ἔκφράσεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διδασκαλίας. Ὁ Σύρου, καίτοι ἀνωμολόγησε τὴν κατ' οὐσίαν ταυτότητα τῆς διδασκαλίας, ἐπέμενεν ἐν τῇ ἀνάγκῃ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἔκφράσεως. Μετὰ ταῦτα ἀνετύχθησαν ἑκατέρωθεν ἱστορικῶς αἱ κρατοῦσαι ἀπόψεις περὶ διαφόρων ζητημάτων, ἦτοι περὶ ἀριθμοῦ καὶ μορφῆς τῶν μυστηρίων, εὐχαριστίας καὶ μετουσιώσεως, ἱερωσύνης καὶ β' γάμου ἐπισκόπων, ἐπικλήσεως ἁγίων καὶ μνημοσύνων, χρήσεως εἰκόνων καὶ κύρους ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ ἢ ὑποδειχθῇ κἂν ὁ τρόπος τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἐν τέλει ὁ Λυκούργος εἶπεν ὅτι ἐπιστρέφων εἰς Ἑλλάδα θὰ καταστήσῃ γνωστὸν ὅτι ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ὡς αἱ λοιπαὶ προτεσταντικαί, ἀλλ' ὑγιαίνουσα κατ' ἀρχὴν καθολικὴ Ἐκκλησία, πολὺ ὁμοιάζουσα τῇ ἡμετέρᾳ, καὶ ὅτι διὰ φιλικῶν συζητήσεων θὰ ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ ἔνωσις. Εἰς ἀπάντησιν ὁ ἐπίσκοπος Ἑλυ ἐξέφρασε τὴν μεγάλην ἐπιθυμίαν τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἔνωσιν μεθ' ἀπάντων τῶν ἀληθῶν Χριστιανῶν καὶ ἰδίως μετὰ τῆς γεραρᾶς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Κατόπιν ὁ Λυκούργος μετέβη εἰς Μαγχεστρίαν, ἔνθα, ἐπὶ δεκαήμερον διαμείνας, ἔλαβε πλεῖστα δείγματα τιμῆς καὶ σεβασμοῦ παρὰ τε τῶν ὁμογενῶν καὶ τῶν Ἄγγλων ¹. Κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν του προσεφώνησεν αὐτὸν μ.ἄ. ὁ ἱερεὺς Sedgwick, ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Λαγκαστρῖᾳ διαφόρων κλάδων τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκ-

1. Ἀκύλα ε. μ. σ. 53—59.

κλησιαστικῆς ἑταιρείας, ὡς καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος τῆς μητροπόλεως τοῦ *Dornford*, ὅστις ἀφοῦ ἐμνήσθη τῶν μαρτυρίων, αἵτινα ὑπέστη ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ὡς καὶ τῆς ἐπιμονῆς αὐτῆς ἐν τῇ πίστει, ἐξέφρασε τὴν μεγάλην χαρὰν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει τοῦ ἑλληνος ἀρχιερέως, ἐξ ἧς ἔτεκμαίρετο οὐ μόνον τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐν τῇ καθολικῇ πίστει καὶ ἀληθεῖ κοινωνίᾳ ἐνότητα», ¹.

Ἐκ Μαγχεστρίας ὁ Λυκοῦργος μετέβη εἰς Κανταβριγίαν, ἔνθα ἐπὶ τριήμερον ἐφιλοξενήθη παρὰ τῷ Πρυτάνει τοῦ Πανεπιστημίου ἐκεῖ πανηγυρικῶς ἀπενεμήθη αὐτῷ ὁ τίτλος τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος τῶν νόμων («*doctor legum*», τῇ 5|17 Φεβρουαρίου), ὅτε καὶ ἔδωκε, κατὰ τὰ εἰθώδη, τὸν νενομισμένον ὄρκον ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ἔνθα μετέβη ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν.² Τὴν ἐπομένην ὁ Λυκοῦργος μετέβη, προσκληθεὶς, εἰς τὸ μέγαρον τοῦ μαρκησίου Σώλσβαρου, τοῦ κατόπιν διατελέσαντος Πρωθυπουργοῦ, ὅστις καὶ περιεποιήθη αὐτὸν λαμπρῶς³. Τὴν ἐπιούσαν δὲ μετέβη ὁ Λυκοῦργος εἰς Ὁξφόρδην, ἔνθα ἐφιλοξενήθη παρὰ τῷ Πρυτάνει, καὶ μετὰ μεγάλης πομπῆς ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Θεολογίας.⁴ σημειωτέον ὅτι ὁ τίτλος οὗτος εἶχε δοθῆ πρότερον μόνον ἅπαξ, ὅταν, κατὰ τὸ 1700, ἐπεσκέφθη τὴν Ὁξφόρδην ὁ Μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως⁵. Ἐν Ὁξφόρδῃ ἔλαβε χώραν νέα συνδιάλεξις τοῦ Λυκοῦργου μετὰ τοῦ θεολόγου Pusey⁶ καὶ ἄλλων πέντε καθηγητῶν τῆς Θεολογίας περὶ τῶν διαφορῶν καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἡ ποθομένη ἔνωσις⁷. Ἐκ τῆς συνδιαλέξεως ταύτης ὁ Λυκοῦργος ἀπεκόμισεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι, ἂν καὶ δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ συνεννόησις, πολλὰς δυσχεραίας θὰ παρεῖχε τὸ *filioque* διότι, ἂν καὶ οἱ Ἄγγλοι θεωροῦσιν ὡς κακῶς παρεμβληθὲν ἐν τῷ συμ-

1. «Ἐρμούπολις» ἔ. μ. 24. 2. 1870.

2. Ἀκύλα ἔ. μ. σ. 59—64.

3. Αὐτόθι σ. 64.

4. Αὐτόθι σ. 64—65.

5. Πρβλ. ἔκθεσιν Λυκοῦργου πρὸς Ἱ. Σύνοδον ἔ. μ. (ἐν Ἐκκλησ. Κήρυξι 1870 σ. 319).

6. Οὗτος, καθηγητὴς ὢν τῆς Θεολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ, εἰδείκνυε μεγάλην συμπάθειαν πρὸς τὰς διδασκαλίας καὶ διατάξεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἦτο εὖνους πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (Α. *Διομήδους Κυριακοῦ* Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ'. 370).

7. Ἀκύλα ἔ. μ. σ. 66.

βόλοιο τοῦτο, ὁμῶς «διστάζουσι λίαν περὶ τῆς ἀπαιρέσεως αὐτοῦ, φοβούμενοι μὴ ταραχθῶσιν ἐντεῦθεν αἱ συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀρχίσωσιν ἔπειτα ν' ἀμφιβάλωσι καὶ περὶ ἄλλων δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας».¹

Τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως ἀπησχόλει τότε καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν Παρλαμέντον τοῦ Λονδίνου, ὅπερ ὥρισεν ἐπιτροπὴν πρὸς ἐξέτασιν αὐτοῦ.²

Τὴν 11ην Φεβρουαρίου ὁ Λυκοῦργος παρουσιάσθη πρὸ τῆς βασιλείσεως Βικτωρίας, εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Windsor, ἔνθα μετέβη διὰ βασιλικῆς ἀμάξης· ἡ βασίλισσα ἐπεδαψίλευσεν αὐτῷ μεγάλας τιμᾶς.³

Ἐκ Λονδίνου ὁ Λυκοῦργος ἐπανῆλθεν εἰς Λιβερπούλην πρὸς ἀποχαιρετισμὸν τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κανταβρυγίαν, ὅπως ἐπισκεφθῆ καὶ εὐχαριστήσῃ τὸν μὴ εἰσέτι τελείως ἀναρρώσαντα ἐκ μακρᾶς νόσου Ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς, ὅστις, ἅμα μαθὼν τὴν ἀφιξίν τοῦ Ἑλληνοῦ Ἀρχιερέως εἰς τὴν παροικίαν του, ἠγέρθη τῆς κλίνης καὶ ἐξῆλθε χειραγωγούμενος εἰς προὔπληττησιν αὐτοῦ· ἡ συνάντησις τῶν δύο ἀρχιερέων ἦτο συγκινητικῶς ἐγκάρδιος.⁴

Μόλις ἐπανελθὼν ὁ Λυκοῦργος εἰς Λονδίνον, ἐθεώρησε καθήκον του νὰ στείλῃ ἐπιστολὴν τῷ Κανταβρυγίᾳ,⁵ εὐχριστῶν αὐτὸν θεομῶς διὰ τὴν ὑποδοχὴν, ἣν πανταχοῦ εὔρεν «ἐν τῇ φιλοχρίστῳ καὶ τρις εὐλογημένῃ χώρᾳ τῆς Ἀγγλίας», ἐννοῶν ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ «ἐτιμῆθη ὁλόκληρος ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία». Ἐξέφραζε δ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ τὴν γνώμην ὅτι «δέον νὰ δημοφρονήσωμεν ἐν Χριστῷ καί, ἀπὸ κοινοῦ ἐξοπλισθέντες, νὰ καταρτίσωμεν κραταίαν φάλαγγα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐνισχυομένην, κατὰ τῶν μηχανημάτων τοῦ πονηροῦ, τῶν λυμαιομένων νῦν τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ νὰ ἀντιταχθῶμεν πρὸς αὐτά, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἀναχαιτίζοντες τὸν χεῖμαρρον τῆς ὑλοφροσύνης καὶ τῶν ἄλλοκότων ἀντιθέτων δογμάτων» (ὑπῆνίσσετο ἐνταῦθα ὁ Λυκοῦργος τὸ δόγμα τοῦ ἀλαθῆτου τοῦ πάππα καθ' οὗ ἐμαίνοντο ἐν Ἀγγλίᾳ) ὑπέσχετο δὲ ὅτι δὲν θὰ παύσῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἐργαζόμενος «ὑπὲρ τῆς ἁρμονίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ὑπολαμβάνων τὸ ἔργον τοῦτο θεάρεστον καὶ ἀρμόζον τοῖς

1. Ἐν Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως 30)11. 8 1870.

2. Ἀκτύλα ἔ. μ. σ. 66.

3. Αὐτόθι σ. 68—71.

4. Αὐτόθι σ. 77 κ. ἔ.

5. Τὸ κείμενον αὐτῆς; αὐτόθι σ. 79—81.

προωρισμένοις νὰ ὀδηγῶσι καὶ διδάσκωσι τοὺς πιστοὺς ».

Κατὰ τὴν ἐν Λονδίῳ παραμονὴν τοῦ Λυκουργου συνέβη ἐν τῷ ἑλληνικῷ ναῷ, ἱερουργοῦντος αὐτοῦ, τὸ πολύκροτον ἐπεισόδιον, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως ὑπὸ τοῦ λογίου καθηγητοῦ τῆς κοινότητος Ἰωάννου Βαλέττα, τοῦ μ. ἄ. ἐκδόντος τὰς ἐπιστολάς τοῦ Φωτίου (ἐν Λονδίῳ 1868). Οὗτος δηλ. ἀναγινώσκων, κατὰ τὴν λειτουργίαν, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἀπήγγειλε συνηνωμένως τὰ ἄρθρα θ' καὶ ι' αὐτοῦ, ὡσεὶ τὸ ι' ἄρθρον «εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. . .» δὲν ἦτο αὐτοτελές τι ἄρθρον, ἐξυπακουομένου τοῦ «πιστεύω», ἀλλ' ἀπλῶς τυπικὸς προσδιορισμὸς τῆς φράσεως τοῦ θ' ἄρθρου «τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν». Ἡ τοιαύτη ἀνάγνωσις ἐξένισε τὸ ἀκρατήριον, αὐτὸς δ' ὁ Λυκουργος ἀπεδοκίμασεν αὐτὴν καὶ ὑπηνίχθη ὅτι διὰ τοιούτων ἀθαιρεσιῶν γεννῶνται αἱ αἵρέσεις. Ὁ Βαλέττας ἀπολογούμενος συνέγραψε σύγγραμμα ἐκ 244 ὄλων σελίδων, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιστολιμαία διατριβὴ κατὰ τῶν λεγόντων ὅτι ἐννοητέον ἐστὶ πρὸ τοῦ θ' ἄρθρου τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως τὸ ρῆμα πιστεύω», ἐν ᾧ μετὰ πολυμαθείας μὲν, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολυλόγου διαλεκτικῆς καὶ λεπτολογίας ἀξίας σπουδαιότερου θέματος, ἐξήτει νὰ καταδείξῃ τὴν θέσιν του. Τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Βαλέττας ἐξήτει νὰ στηρίξῃ κυρίως ἐπὶ τῶν ἐξῆς ἐπιχειρημάτων: α') εἰς τὸ ὅτι ὁ Φώτιος ἐν τινι χωρίῳ λέγει: «τὸ πανάγιον Πνεῦμα τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν, . . . ἱερολογούντων εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν»¹. β') εἰς τὸ ὅτι ἀφοῦ ἢ α' ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῇ σύνοδος (325) παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς νὰ πιστεύωμεν εἰς Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ δευτέρα οἰκουμενικῇ σύνοδος δὲν θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ προσθέσῃ τι τῇ ὑπ' ἐκείνης παραδεδομένη πίστει, «καταντῶσα οὕτω πιστεύειν οὐχ εἰς Τριάδα ἀλλ' εἰς τετράδα ἀλλόκοτον, ἐν ἣ τὸ κτίσμα συγκταλέγεται τῷ κτίσαντι, ἦτοι εἰς Ἀρειανισμόν»². γ') εἰς τὸ ὅτι ἐὰν ἔπρεπε νὰ νοηθῇ καὶ πρὸ τοῦ ι' ἄρθρου τὸ ρῆμα πιστεύω, θὰ ἐτίθετο πρὸ αὐτοῦ ὁ σύνδεσμος «καί», ὡς ἐτέθη πρὸ τοῦ β' καὶ πρὸ τοῦ η' ³. Ὁ Λυκουργος ἀφ' ἐτέρου ἐστήριξε τὴν γνώμην του: α') εἰς τὸ ὅτι τὸ σύμβολον, καθ' ὁμόφωνον παράδοσιν, συνίσταται ἐκ 12 καὶ οὐχὶ 11 ἄρθρων· β') εἰς τὸ ὅτι ὅταν

1. Βαλέττα. Ἐπιστολιμαία Διατριβὴ ἔ. μ. σ. 14—15.

2. Αὐτόθι σ. 4 καὶ 31 κ. ἔ.

3. Αὐτόθι σ. 24.

ἐλάλησε τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν προφητῶν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μία, ἁγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία· καὶ γ) εἰς τὸ ὅτι ἐὰν ἐσκοπεῖτο διὰ τῆς φράσεως «εἰς μίαν, ...» νὰ δηλωθῇ ἡ ἔννοια ἡ ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ Βαλέττα, δὲν θὰ ἐλέγετο «τὸ λαλήσαν εἰς... Ἐκκλησίαν», ἀλλὰ «τὸ λαλήσαν ἐν ... Ἐκκλησία». Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους ὁρθῶς ἀπέκρουε τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Βαλέττας ἀνέγνωσε τὸ σύμβολον, καὶ ἐπέμενε εἰς τὴν παραδεδομένην ἀνάγνωσιν αὐτοῦ¹.

Ὁ Λυκοῦργος, ἐπισιάντος τοῦ καιροῦ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατριδα, ἀποχαιρετήσας πάντας τοὺς ἐπισήμους, ἐν οἷς καὶ τὸν πρωθυπουργὸν Γλάδστονα, (ὅσους μόνις τῷ παρουσιάσθη, συνεδριάζοντος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, τὸ ἐπισκεπητήριον, δι' οὗ τῷ ἀνηγγέλλετο ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, κατῆλθε μέχρι τῆς ἀμάξης, καὶ ἀσπασθεὶς τὴν χεῖρα αὐτοῦ τῷ ἠδύχθῃ κατευόδιον), ἀνεχώρησεν ἐκ Λονδίνου, τῇ 17ῃ Μαρτίου². Διελθὼν ἐκ Παρισίων, ἔνθα παρέμεινε ἐπὶ τριήμερον· ἐκ Στασβούργου, ἔνθα συνηντήθη μετὰ καθηγητῶν καὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ σπουδαζόντων Ἑλλήνων, ἐν οἷς ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντίνος Βαλιάδης καὶ ὁ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου Διονύσιος Λάτας· ἐκ Βιρτοβούργης, ὅθεν παρέλαβε τὰ ὄστιά τοῦ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐκεῖ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ του Ἰπποκράτους, σπουδάζοντος τὴν ἰατρικὴν· ἐκ Βαμβέργης, ἔνθα ἐδέχθη αὐτὸν φιλοφρονέστατα, παραθέσασα πολυτελέστατον δεῖπνον εἰς τιμὴν του, ἡ αἰμνηστος βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος Ἀμαλία, ἣτις μετὰ δακρῶν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνεθυμεῖτο τὴν Ἑλλάδα³· ἐκ Λιψίας, ἔνθα ἱερούργησεν ἐν τῷ ἑλληνικῷ σηκῷ τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἔνθα ἐπεσκέφθη τοὺς διασημοτέρους καθηγητὰς (Kahnis, Delitzsch, Luthardt, Curtius)· ἔξ Ἀλλης, ἔνθα ἐπεσκέφθη τὸν γηραιὸν θεολόγον

1. Αὐτόθι σελ. η'. Κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Βαλέττα ἔγραψαν πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ *Θεαγένης Διβαδάς* «Τὸ σύμβολον τῆς πίστεως κατὰ Βαλέτταν», ἐν Κλειοῦ 1872 φύλλοις 550—560· ὁ Διβαδάς, μετὰ μεγάλης πολυμαθείας ἀλλὰ καὶ πολυλογίας, ἀποκρούει τὰς γνώμας τοῦ Βαλέττα, ἰσχυριζόμενος ὅτι πιστεύομεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι αὕτη εἶναι «σῶμα Χριστοῦ», ὁ φύλαξ, ὁ ὀδηγὸς καὶ ὁ ἀδιάπταιστος διερμηνεὺς τῆς ἀποκαλύψεως, καὶ διότι ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς μεταδίδεται ἡ θεία χάρις ἐν τοῖς μυστηρίοις. Ἴδε καὶ Νεολόγον Κων/πόλεως 7)19. 2. 1872, καὶ *Ἀκύλα* ἔ. μ. σ. 82-83. Ἐν Κλειοῦ 15)27. 7. 1872 ὁ Βαλέττας ἀντικρούει τὸν Δαμαλάν, ὅστις εἶχε γράψαι κατὰ τῆς γνώμης του ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων.

2. *Ἀκύλα* ἔ. μ. σ. 86. «Ἐρμούπολις» ἔ. μ. 4. 4. 1870.

3. *Ἀκύλα* ἔ. μ. σ. 90.

Tholuck, μεθ' οὗ συνεζήτησε διάφορα θεολογικά ζητήματα¹. Ἐκ Βιέννης, ἔνθα συνεβουλευθῆ τὸς ἰατροὺς περὶ τῆς πρὸ πολλοῦ κλονισθείσης ὑγείας του, καὶ ἔκ Βιέννης, ἐφθάσε τέλος, τῆ 6ῃ Ἀπριλίου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα, παρουσιασθεὶς πρὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Σ', ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὰ τοῦ ταξιδίου του, ἀίνα οὗτος, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχιερεῖς, ἤκουσε μετὰ μεγάλης χαρᾶς. Τέλος ὁ Λυκούργος, ἀφοῦ διήλθεν ἐκ Μυτιλήνης καὶ Σμύρνης, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἔδραν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, τὴν 26ην Ἀπριλίου 1870².

Τοιοῦτο, ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς, ἀπέβη τὸ ταξίδιον τοῦ Λυκούργου ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα πανταχοῦ ἐγένετο οὗτος δεκτὸς μετ' ἐνδείξεων ἐξαιρέτου τιμῆς. Ὅθεν καὶ ἂν διήρχετο, οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀγγλικὸς κλήρος, ἀντιπρόσωποι τῶν φιλενωτικῶν ἐταιρειῶν, αἱ πανεπιστημιακαὶ ἀρχαὶ καὶ οἱ φοιτηταί, οἱ εὐγενεῖς καὶ αὐτὸς ὁ λαός, ἐξεδήλουν τὸν πρὸς τὸν Ἕλληνα ἀρχιερέα σεβασμὸν, διὰ παντοίων ἐκδηλώσεων, τελετῶν, γευμάτων καὶ προσφωνήσεων. Καὶ βεβαίως μὲν αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ἀντεπροσώπευεν οὗτος, ἀλλ' οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς αὐτὰς καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ προσωπικότης τοῦ Λυκούργου, ὅστις, ὡς ἔγραφεν ὁ πρεσβευτῆς Πέτρος Ἀρμένης Βραΐλας, ἐν τῇ ἐκθέσει του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, ἀπὸ 8)20 Ἰανουαρίου 1870, «διέπρεψε κατὰ τὴν τέλει τῶν ἱερῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην κοινωνικὴν συμπεριφορὰν του, ἐφείλκυσε δὲ τὸ σέβας καὶ τὸν θαυμασμὸν οὐ μόνον τοῦ ἀγγλικοῦ κλήρου ἀλλὰ καὶ πάσης τάξεως πολιτῶν. Ἰδίως δὲ οἱ Ritualistes καὶ οἱ ἐπιδιώκοντες τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν προσήνεγκαν αὐτῷ προσφωνήματα, πλήρη εὐνοϊκῶν καὶ εὐσεβῶν αἰσθημάτων, εἰς ἃ ὁ ἡμέτερος ἐπίσκοπος ἀπήντησεν ἀξιοπρεπῶς καὶ φρονίμως... Πάντα ταῦτα, ἐνῶ εὐφραίνουσι τὴν ψυχὴν παντὸς ὀρθοδόξου, ἀντανακλῶνται καὶ ἐπὶ τὸ ἔθνος, τιμώμενον πρῶτην φορὰν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν τῷ προσώπῳ ἑνὸς τῶν σοφωτέρων καὶ σεβασμιωτέρων Ἱεραρχῶν του»³.

Ὁ Πατριάρχης δι' ἐπιστολῆς του, ἀπὸ 30 Ἀπριλίου 1870, θερμῶς ἠψυχάριστησε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κανταβρυγίας, ὃν ἐκάλει «ἐν Χριστῷ ἀδελφόν», διὰ τὰς ἐπιδαφιλευθείσας τῷ Λυκούργῳ τιμὰς, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ἀντανακλώσας εἰς πᾶσαν τὴν ὀρθόδοξον Ἱεραρχίαν καὶ Ἐκ-

1. Αὐτόθι σ. 93—95.

2. «Ἐρμούπολις» ἔ. μ. 27. 4. 1870.

3. Ἐν Αἰῶνι 19. 1. 1870

κλησίαν· διὰ τοιούτων ἐκδηλώσεων ἀγάπης, ἔγραψαν ὁ Πατριάρχης, προστομάζεται ἢ παρὰ πάντων ποδομένη πνευματικῆ ἐνότη; καὶ κοινωνία τῶν ἀπανταχοῦ πιστῶν ἐν τῇ μιᾷ πίστει καὶ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ἡμῶν, ὡ; κλάδων συμφυῶν τοῦ ἐνὸς οὐρανοφύτου καὶ θεαυδεύτου δένδρου, ὡ; μελῶν ἀδιασπᾶστων τοῦ ἐνὸς καὶ χριστοφόρου σώματος τῆ; Ἐκκλησίας, ὡ; φωτεινῶν υἰῶν τοῦ φωτὸς τῆς Ἀληθείας» ¹. Καὶ ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὡ; καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας ἔπεμψαν τῷ Κανταβριγίας εὐχαριστηρίου ἐπιστολάς, ὑπὸ πνεῦμα παρεμφερές ². Καὶ ὁ Ἱεροσολύμων δὲ ἠνχαρίστησε βραδύτερον τὸν Κανταβριγίας διὰ τὰς ἐπιδαφιλευθείσας τιμὰς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Λυκοῦργον, ὃν μάλιστα ἀποκαλεῖ καὶ «λόρδον», κατ' ἀναλογίαν φαίνεται πρὸς τὰ ἐν Ἀγγλίᾳ συμβαίνοντα, καθ' ἃ οἱ ἀρχιερεῖς τιτοφοροῦνται λόρδοι! ³.

Ὁ Κανταβριγίας ἀπαντῶν εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας ⁴, ἐξέφρασε μὲν τὴν χαρὰν τοῦ διὰ τὰς ἐν αὐταῖς εὐμενεῖς καὶ ἀδελφικὰς ἐκφράσεις, ἀλλὰ συμμεριζόμενος τὴν εὐχὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἵνα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὀδηγήσῃ πάντας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τοῦ πνεύματος ἐν Χριστῷ, ὑποδηλοῖ καὶ τὰς δυσχερεῖας τοιαύτης ἐνότητος λέγων: «ἀλλ' ἂν ἡ ἐπιθυμία αὕτη τῆς ἐνώσεως, ἦν ἢ εὐχὴ ὑμῶν περικλείει, πρόκειται ποτε τὰ πληρωθῆ, οἱ Χριστιανοὶ πρέπει πρῶτον νὰ φθάσωσι κατὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ πνεῦμα εἰς στενωτέραν συνάφειαν πρὸς τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα Ἐκείνου, ὅστις ἐστὶ τὸ κέντρον τῆς ἐνότητος, ἢ μία ἀόρατος κεφαλὴ καὶ Βασιλεὺς, ὁ ἐν οὐρανοῖς Κύριος». Ὁρθότατα δὲ διακρίνων μεταξὺ τῆς κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἦτις εἶναι εὐκταία καὶ δυνατὴ, τῆς ἐν κυριολεξίᾳ ἐνώσεως, ἦτις καθ' ἡμᾶς εἶναι ἀδύνατος ⁵, ἐπάγεται: «Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς ἐποίησε πάντα τὰ τῆς παγκοσμίου αὐτοῦ οἰκογενείας τέκνα ἵνα διαφέρωσι κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος, τὰς σκέψεις, τὸν

1. Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 30. 5. 1870.

2. Αὐτόθι 15. 8. 1870.

3. Journal of the... ἔ. μ. σ. 574.

4. Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 30. 9. 1870 καὶ 30. 12. 1870.

5. Πρβλ. ἡμέτερον ἄρθρον «Ἡ ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν» ἐν περιοδικῷ «Ἀνάπλασις» 1. 2. 1922. Μετεφράσθη καὶ ἀγγλιστὶ ἐν «The Christian Union Quarterly» (ἐν ἁγ. Λουδοβίκῳ Ἀμερικῆς), φύλ. Ὀκτωβρίου 1922 σ. 100 κ. ἔ. καὶ γερμανιστὶ ἐν Internationale Kirchl. Zeitschrift, Ἀπριλίου—Ἰουνίου 1923 σ. 195 κ. ἔ.

γενικόν χαρακτήρα, οὐχ' ἦτον δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς διατυπώσεις, δὲν εἶναι εὐλογον νὰ περιμένῃ τις ὅτι ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν θεωρίαν τῶν ζητημάτων τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ὅτε τὰ τοιούτου εἶδους ζητήματα δὲν ἀναφέρονται εἰδικῶς καὶ σαφῶς ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς», καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι διαφοραὶ ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, ἐν οἷς κατατάσσει καὶ τὸ τῶν δεήσεων ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων, «ὅσον μεγάλη καὶ ἂν δύναται νὰ εἶναι ἡ σπουδαιότης των, δὲν ὄφειλον νὰ φράττωσι τὴν ὁδὸν πρὸς ἀναγνώρισιν μιᾶς χριστιανικῆς συναδελφώσεως». Ἀναγνωρίζων ἐν τέλει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέον νὰ εἶναι εὐπειθῆς «πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀρχαίαν ὁρθόδοξον πίστιν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων», τονίζει ὅτι αὕτη πρέπει καὶ νὰ συμβαδίξῃ συγχρόνως μετὰ τῆς ἀναπτυσσομένης διανοίας, τῆς ἀναπλαττομένης ζωῆς ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ τῆς ἐλευθερίας, τῶν φώτων καὶ τῆς προόδου, εἰς ἣν τῇ θείᾳ συνάρσει συγκατατάσσεται ἡ μερὶς ἡμῶν»¹.

Ὁ Λυκοῦργος, διατυπῶν τὰς ἐντυπώσεις τοῦ εἰς Ἀγγλίαν ταξιδίου του, ἐν τῇ ἐκθέσει του πρὸς τὴν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος², ἀνομολογεῖ ὅτι «ἔνωσις βεβαίως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος χρόνου. Ναί, ἡ ἔνωσις δὲν πρέπει νὰ γίνῃ μηχανικῶς, ἀλλ' ἀληθῶς καὶ ἐκ πλήρους καὶ ἀδιστακτοῦ πεποιθήσεως ἀνάγκη ἄρα πρὸ τῆς ἐνώσεως νὰ ἐπέλθῃ ταυτότης ἰδεῶν, ἣτις ἐλπίζεται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον δι' ἀμοιβαίας καὶ ἀκριβοῦς συζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, ἣτις θέλει ἀπαιτήσῃ οὐκ ὀλίγον χρόνον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ δυνατῆ καὶ ἀναγκαίᾳ πρὸς παρασκευὴν τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως εἶναι φιλικὴ καὶ ἐν πνεύματι ἀμοιβαίας ἀγάπης προσέγγισις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν· τοῦτο δὲ φρονεῖ καὶ αὐτὸς ὁ βαθυνοῦστατος Γλάδστον. Συνίσταται δ' ἡ προσέγγισις αὕτη εἰς τὸ ν' ἀναγνωρίσῃ ἑκατέρα Ἐκκλησία ἑκατέραν ὡς κοινότητα χριστιανικὴν, ἔχουσαν τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ τὴν αὐτὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας, καὶ νὰ παρέχῃ ἐκ διαλεξιμάτων δείγματα ἀμοιβαίας ἀγάπης δι' ἀλληλογραφίας μεταξὺ ἐπισκόπων ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ τῆς ἀβλαβοῦς δικαιωμάτων τινῶν παραχωρήσεως. Ὅπως π.χ. ἡ Α. Θ. Παναγιότης ὁ οἰκουμένικὸς Πατριάρχης διέταξε νὰ θάπτωνται, ἐν ἑλλείψει ἀγγλικανοῦ ἱερέως, ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἱερέων Χριστιανοὶ τῆς ἀγγλικανικῆς ὁμολογίας, οὕτως εὐχρῆς ἔργον

1. Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 30. 12. 1870.

2. Ἐν Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως 30)11. 8. 1870 καὶ ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι 1870 σ. 310 κ. ε. Περβλ. καὶ Ὁρθ. Ἐπιθεώρησις 15. 8. 1870, σ. 163 κ. ε.

εἶναι νὰ παραχωρηθῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια δικαιώματα οὕτω δύναται νὰ εὐρεθῆ τρόπος καθ' ὃν νὰ δοθῆ ἄδεια νὰ βαπτίζωνται τέσσα Ἀγγλῶν ἐπὶ ἱερῶν ἀντιπολιτεῶν, ὅπου δὲν ἐπάρχουσιν ἀγγλικαναὶ ἱερεῖς». Τοιαύτη προσέγγισις, ἣτις «θέλει μόνη δυνηθῆ νὰ προδιευκολύνῃ τὸ ἔργον τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας ἐνώσεως», ἐφρόνει ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον μετὰ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, διότι ἢ μὲν ῥωμαϊκῆ Ἐκκλησία «ἀντέχεται δυστυχῶς πάντοτε τῆς ἐώλου καὶ υπερφιάλου ἐκείνης ἀντιχριστιανικῆς ἀπαιτήσεως τοῦ νὰ ἄρῃ ἀπολύτως τῆς Ἐκκλησίας», οἱ δὲ Διαμαρτυρούμενοι «οὐ μόνον ἀδιαφοροῦσι πρὸς πᾶσαν ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ συνήθως ἀνθίστανται πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν αὐτῆς». Καίτοι δὲ ὁ Λυκούργος κατενόει ὅτι «τὸ ἀγγλικὸν Ἔθνος ἐμμένει ἀκλόνητον εἰς ὅ,τι ἄπαξ παρέλαβεν, ἢ δὲ ἀγγλικὴ Ἱεραρχία ἀπροιξ ἔχεται τῶν 39 ἄρθρων», ἦτο ὅμως εὐέλπις διὰ τὴν τελικὴν ἐπιτυχίαν, διότι «εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς καὶ ὅτι τὸ ἀγγλικὸν Ἔθνος ἔχει ἔμφυτον καὶ ἄδολον ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν».

Καίτοι πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μεγάλη ἐξεδηλοῦτο χαρὰ διὰ τὰς πρὸς τὸν Λυκούργον ἐπιδαφιλευθείσας ἐν Ἀγγλίᾳ τιμὰς, αἵτινες ἀντενάκλων εἰς ὀλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, τινὲς τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἱεραρχῶν μετὰ τινος φθόνου ἀτέβλεπον πρὸς τὴν ἐκ τούτων προσδοθεῖσαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Λυκούργου αἴγλην· καρδοκοῦντες δὲ νὰ εὐρωσιν εὐκαιρίαν, ἐνόμισαν ὅτι εὗρον τοιαύτην ὅταν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικανὸς ἐφημέριος Κούρτιος, ἐν τινι ἐπιστολῇ του, ἄφινε νὰ νοηθῆ ὅτι διὰ τῆς δρῆσεως τοῦ Λυκούργου ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνεγνωρίσθη ἡδὴ ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ὡς «ὕγιες καὶ ἀληθὲς μέλος τῆς καθόλου Ἐκκλησίας». Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τότε ἐθεώρησε καθήκον της, δι' ἀνακοινωθέντος της, δημοσιευθέντος ἐν τῷ Αἰῶνι τῆς 19ης Φεβρουαρίου 1871, νὰ καταστήσῃ γνωστὸν ὅτι «ἢ εἰς Ἀγγλίαν ἀποστολὴ τοῦ ἡμετέρου Ἱεράρχου, γενομένη τῇ αἰτήσει τῶν ἐν Λιβερπούλῃ ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων, εἶχεν ἓνα καὶ μόνον ὠρισμένον σκοπὸν, τὸν ἐγκαινιασμὸν τοῦ ἐκεῖσε ὑπ' αὐτῶν ἀνεγερθέντος ἱεροῦ ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ἐὰν δ' ἐκτὸς τούτου εἶπεν ἢ ἐνήργησεν ἄλλο τι ὁ ἅγιος Σύρου καὶ Τήνου καθιστᾶ αὐτὸν καὶ μόνον προσωπικῶς ὑπεύθυνον ἐνώπιον τῆς καθόλου ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας».¹

Τοιοῦτοτρόπως ἡ Σύνοδος, διὰ τοῦ ἀνακοινωθέντος τούτου, χωρὶς

1. Πρβλ. καὶ Ὁρθ. Ἐπιθεώρησιν 15ης καὶ 28ης Φεβρουαρίου 1871.

να ἔχη τι ὠρισμένον να κατηγορήσῃ τοῦ Λυκούργου ἄφινεν αὐτὸν ἐκτεθειμένον εἰς τὰ σχόλια καὶ τὰς ὑπονοίας τῶν καλοθελητῶν καὶ τῶν μικρονόων καὶ καθίστα τοῦτον, ὅλως ἀδικαιολογήτως, ὑποπτον κακῆς διαχειρίσεως τοῦ ζητήματος!

Δυστυχῶς ὅμως τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τὰ προκύψαντα ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Λυκούργου ἐν Ἀγγλίᾳ ταχέως ἡμαυρώθησαν καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς δυσμενεστάτης τροπῆς τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ κοινῆς γνώμης, ἔνεκα τῆς ληστείας τοῦ Δήλεσι (30 Μαρτίου 1870), καὶ ἐκ τῆς ἀστόχου ἐνεργείας τοῦ Πατριάρχου, χειροτονήσαντος (1871) ἐν Χάλκῃ τὸν ἀπὸ τοῦ 1856 προσελθόντα εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν Ἀγγλον Χάτερλν, ἵνα ἀποστείλῃ αὐτὸν ὡς ἱερέα τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἰδρυθείσης ὀρθοδόξου κοινότητος ἐν Βιρμιγγάμῃ, ὅπερ ἐθεωρήθη γενόμενον ξένη ὑποκινήσει, «ἐπὶ σκοπῷ μᾶλλον προσβλητικῷ πρὸς τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, θεωρουμένην ὡς σχισματικὴν»¹.

Ὁ Λυκούργος ἐπανελθὼν εἰς Ἑλλάδα, ἐξηκολούθει ἐγκάρδιον ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς κληρικοὺς καὶ θεολόγους μεθ' ὧν ἐσχετίσθη κατὰ τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ ταξίδιον καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Γλάδστονα. Ὅταν δ' ἔστειλε πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Λιγκολνίας καὶ δῶρά τινα, ἦτοι πολυτελεῖς εἰκόνας, κομβολόγια, δακτυλίδια, μέλι καὶ γλυκύσματα, ἐκείνος ἀπήντησεν εὐχαριστῶν διὰ ποιήματος ἑλληνιστὶ συντεταγμένου, ἔχοντος ὡς ἑξῆς:

»Χαῖρέ μοι Ἑλλήνων λογιώτατε, χαῖρε κράτιστε
Ἄρχιερεῦ, σεμνῆς ἄνθος δημηκίης.

Δῶρά σεθεν, χαρίεντα, σοφῆς τεχνάσματα χειρὸς
ἠσπασάμην ἰλαρῶν ἀγκαλίσσι πραπίδων.

Μικτὰ δίδως ξουθῶν ἠδύσμασιν ἔργα μελισσῶν,
ἠδυλόγου γλώσσης σύμβολα καὶ φιλίας.

.

ἜΩ Θεὸς εἰρήνης, δόξης δεσμοῖσιν ἐνοῦσθαι

Ἀγγλους Ἑλλησιν, τῆς ἀγάπης ἀλύτως.

Εἶθε μίαν πίστιν, μίαν ἐλπίδα συντηροῦντες
συνναίοιμεν ἀεὶ πατρίδ' ἐπουρανίαν». ²

1. Πρβλ. περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου Ὁρθ. Ἐπιθεώρησιν 16 καὶ 30 Νοεμβρίου 1870, 30 Ἰανουαρίου, 15 καὶ 28 Φεβρουαρίου, 30 Αὐγούστου 1871, ὡς καὶ Ἡγὼ τῆς Ὁρθοδοξίας (ἐκκλ.σ. ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος) Σεπτεμβρίου 1872 σ. 115.

2. Ἐν ἐφημερίδι Τεργέστης «Κλειῶ» 20)11. 1. 1876 πλήρης τὸ κείμενον.

5) Ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴ
τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου

Όταν, κατὰ τὸ ἔτος 1872, ἡ Βουλγαρία ἐπεζήτηε νὰ δημιουργήσῃ ἰδίαν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον ἐν τῇ αὐτονόμῳ βουλγαρικῇ ἐπικρατεῖᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς τότε εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ τὸν Ἀλέξανδρον Λυκούργον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς κρῖνον τῶν ἐν Ἑλλάδι μετὰ τῶν Πατριαρχείων.¹ Ἡ κοινὴ γνώμη ὁμοθύμως ἀνεγνώριζεν ὅτι «κρεῖττονα ἐκλογὴν δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ ἡ Κυβέρνησις ἐπὶ περιστάσεως τόσον σπουδαίας». ² Εἰς τὴν ἀποστολὴν ὄμως τοῦ Λυκούργου ἀντίδρα ἡ ρωσικὴ διπλωματία, ἣτις δὲν ἐπεθύμει νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο πρόσωπον δεδηλωμένων ἀντισλαβικῶν φρονημάτων. ³ Φαίνεται δ' ὅτι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἢ τὴν πίεσιν αὐτῆς, καὶ ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἀντέτεινεν εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Λυκούργου, τὸν ὁποῖον οὔτε ἐδέχθη, καίτοι ἐγγραφέντα εἰς τὸ βιβλίον τῶν παρουσιάσεων, καὶ ὑπέδειξεν ἀντ' αὐτοῦ ν' ἀποσταλῇ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας Ἀντώνιος Χαριάτης. ⁴

Ἄλλὰ καὶ τὸ διαδεχθὲν τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη ὑπουργεῖον Δεληγεώργη ⁵ ἐνέκρινε τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀποστολῆς τοῦ Λυκούργου, καὶ ἐν τέλει οὗτος, τὴν 11ην Ἰουλίου 1872, ἀνεχώρησεν διὰ Κωνσταντινούπολιν. ⁶ Ἐκεῖ ἀφιχθεὶς «εἰργάσθη πράγματι ὁ Λυκούργος πρὸς ἀποσόβησιν τῶν κινδύνων, διὰ τῆς λελογισμένης ἐκείνης εὐσταθείας καὶ συνέσεως, ἣτις ἀποτελεῖ τῶν μεγάλων χαρακτήρων τὴν δύναμιν. Ἄπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἠκολούθησε μετ' ἐκφραστικῆς ὁμοφωνίας τὴν διεύθυνσιν, ἣν ἡ βαθεῖα τοῦ Ἑλλήνος ἀρχιεπισκόπου κρίσις ἐχάραξεν αὐτῇ ἐν τῷ κρίσιμῳ τούτῳ ζητήματι» ⁷. Ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρίσκετο ὁ Λυκούργος ὅταν συνεκροτήθῃ ἐκεῖ ἡ τοπικὴ σύνοδος ἢ κηρύξασα σχισματικὴν τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλη-

1. Ἐθνικὸν Πνεῦμα. 7.7. 1872.

2. Αἰὼν 6. 7. 1872.

3. Ἱερός Σύνδεσμος 1.6. 1903 σ. 13 (ἄρθρον Ἀρχιμανδρ. Γεζ. Βελανιδιώτου)

4. Αἰὼν 13. 7. 1872.

5. «Ἡ ὑπουργικὴ κρίσις προσῆλθε λόγῳ τοῦ λαυρεωτικοῦ ζητήματος, ἀσχέτως πρὸς τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, ὡς παρὰ τινων ἐπιστεύθη» (Αἰὼν 13.7. 1872).

6. Αἰὼν 13. 7. 1872.

7. Ἐμ. Κοκκίνου ἐπιμνημόσυνος εἰς Λυκούργον, ἐν Αἰὼνι 27. 12. 1875.

σίαν (τῇ 16ῃ Σεπτεμβρίου 1872) ¹ καὶ πρὸ τοῦ καθήκοντος ἦλθεν εἰς διάστασιν πρὸς αὐτὸν τὸν πνευματικόν του πατέρα, Κύριλλον τὸν Ἱεροσολύμων, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς του, νὰ πείσῃ περὶ τῆς κατευθύνσεως ἣν ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ, καὶ ὅστις, ὡς γνωστόν, μὴ συμμερισθεὶς τὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας, καθηρέθη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1872. Ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἦτο ἡ ψυχὴ ἢ διευθύνασα τὴν ἐν τῷ βουλγαρικῷ ζητήματι πολιτικὴν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος ²) ἔδιδε τὸν ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸ τόνον.

Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, διελθὼν καὶ ἐξ ἀγίου ὄρους, ἐπανῆλθεν ὁ Λυκοῦργος εἰς Ἀθήνας, τῇ 24ῃ Νοεμβρίου, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σύρον, τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου 1872. ³

*
*

Ζ') Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος εἰς τὰ συνέδρια τῶν παλαιοκαθολικῶν.

Καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ὁ Λυκοῦργος ἐν Κωνσταντινουπόλει προσεκλήθη καὶ εἰς τὸ ἐν Κολωνίᾳ, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1872, συγκροτηθὲν συνέδριον τῶν ἀποσχισθέντων τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ δόγματος τοῦ ἀλαθῆτου τοῦ πάπα (1870) παλαιοκαθολικῶν. Ὁ Λυκοῦργος δι' ἐπιστολῆς του, ἀπὸ 1/13 Σεπτεμβρίου 1872, ⁴ πρὸς τὸν ἐν Κολωνίᾳ καθηγητὴν Χούβερ, εὐχαριστῶν διὰ τὴν πρόσκλησιν, ἐξέφραξε τὴν λύπην του ὅτι «σπουδαῖα αἴτια» ἐκόλυνον αὐτὸν νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, καὶ ἐξεδήλου τὴν εὐχὴν ὅπως ὡς βᾶσις τῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν ληφθῆ ἢ πρὸ τοῦ σχίσματος Ἐκκλησία, διότι μόνον ἐκείνη ἦτο μία καὶ ἀδιαίρετος, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν ἔκτοτε μέχρι σήμερον γενομένων προόδων, ἐφόσον δὲν ἀντιστρατεύονται αὐταὶ πρὸς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὸ 1875 ἀπεστάλη ὁ Λυκοῦργος ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πα-

1. Τὸν ὄρον τῆς συνόδου ταύτης ἴδε ἐν Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως τῆς 18/30 Σεπτεμβρίου 1872.

2. Ὁ Λυκοῦργος φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ὁ συντάκτης τῆς ἀριστοτεχνικῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὸν εἰσῆσαν θεολόγον Ἀν. Μουραβιέρ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος (ἐν Ἠχοὶ Ὁρθοδοξίας Ὀκτωβρίου 1872 σ. 122 κ.ἐ.).

3. Ἐφημερίς «Ἐρμούπολις» 2. 12. 1872.

4. Ἐν Ἐθνικῷ Πνεύματι 13. 10. 1872 τὸ κείμενον αὐτῆς.

νεπιστημίῳ Νικολάου Δαμαλά καὶ τοῦ τότε καθηγητοῦ ἐν τῇ Ριζαρείῳ σχολῇ καὶ ὑφηγητοῦ τῆς Θεολογίας κ. Ζήκου Ρώση εἰς τὴν ἐν Βόννῃ, κατ' Αὐγούστου τοῦ 1875, συγκροτηθεῖσαν συνδιάσκεψιν τῶν Παλαιοκαθολικῶν, ἐν ἣ ἔλαβον μέρος 25 Γερμανοὶ (ὧν 18 Παλαιοκαθολικοὶ καὶ 7 Διαμαρτυρούμενοι), 50 Ἀγγλοὶ, 15 Ἀμερικανοὶ καὶ 22 Ὁρθόδοξοι θεολόγοι. Ψυχὴ τοῦ συνεδρίου ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ καθηγητῆς τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου Doellinger. Αἱ ἐργασίαι τοῦ συνεδρίου ¹⁾ κατηναλώθησαν σχεδὸν ἅπασαι εἰς τὸ ζήτημα τοῦ filioque καὶ ἀναγνωρίσθη μὲν ὅτι ἡ προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον δὲν ἐγένετο κατὰ νόμιμον ἐκκλησιαστικὸν τρόπον, καὶ ὅτι δέον ἔστι ἀπορριφθῆ πᾶσα πρότασις καὶ ἔκφρασις, ἐν ἣ περιέχεται ἡ παραδοχὴ δύο ἀρχῶν καὶ δύο αἰτιῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι, ἐγένετο δ' ἀποδεκτὴ ἡ διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, καθ' ἣν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ὁμοῦ πραγματικὴ συμφωνία εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως ταύτης, καθόσον ἐνῶ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ διὰ ταύτης ἐνόουν ὅτι τὸ Πνεῦμα δι' Υἱοῦ λαμβάνει τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, οἱ Ανατολικοὶ ὅτι φανεροῦται καὶ μεταδίδεται μόνον δι' αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα καὶ διὰ τοῦ συνεδρίου τούτου οὐδεμίαν ἀληθῆς πρόδοσις ἐγένετο εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως, ὅπως εἶναι ἐπόμενον νὰ συμβαίῃ ἐφόσον δὲν ἐπιδιώκεται κοινωνία τῶν ἐκκλησιῶν ἐν πνεύματι ἀγάπης, ἀλλὰ ταυτότης διδασκαλίας καὶ δὴ εἰς ζητήματα, ἅτινα, ἂν καὶ μὴ ζωτικῶς ἐνδιαφέροντος διὰ σήμερον, ὡς ζητήματα ὁμοῦ παραδόσεων ὀλοκλήρων αἰώνων, κατήντησαν οὕτως εἰπεῖν, ζητήματα φιλοτιμίας δι' ἐκάστην Ἐκκλησίαν.

Ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ αἱ ἰδιαιτέρας συσκέψεις τῶν Ἀνατολικῶν ἐγένοντο ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Λυκούργου, ὅστις ἐν τέλει τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου ἠὲ χαρίστησε τὸν πρόεδρον αὐτοῦ Doellinger, ἐν ὀνόματι τῶν Ἀνατολικῶν, διὰ τὰς προσπάθειάς του ὑπὲρ τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως τῶν κεχωρισμένων Ἐκκλησιῶν ²⁾.

1. Νικ. Δαμαλά Ἐκθεσις πρὸς τὴν ἱ. σύνοδον περὶ τῶν ἐν Βόννῃ πεπραγμένων καὶ κρίσεως περὶ αὐτῶν (Ἀθήναι 1866). Ζήκου Ρώση πρὸς τὴν ἱ. σύν. τῆς Ἐκκλ. τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήναι 1876).—Bericht ueber die von 10-16 August 1875 zu Bonn gehaltenen Unions-conferenzen, im Auftrage des vorsitzenden Dr von Doellinger, herausgegeben von Dr F r. H. R e u s c h Prof. d. Theologie (Bonn 1875).

2) Ζήκου Ρώση ἔ. ἀ. σ. 37.

Η) Ἀσθένεια, θάνατος καὶ κηδεῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου

Ὁ Λυκούργος, ἤδη ὅτε μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδῶν του ἐπέστρεφεν εἰς Ἑλλάδα, προσεβλήθη ἐκ βρογχικοῦ κατάρρου, σθένος αἱ συνέπειαι παρέμειναν καθ' ὅλον του τὸν βίον. Ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας του ἐπεδεινώθη μάλιστα κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ 1875, ὅτε προΐστατο τῆς περιφορᾶς τοῦ ἐπιταφίου τῆς Μητροπόλεως Ἐρμουπόλεως, ὑπὸ ἰσχυρὰν βροχὴν. Μετ' ὀλίγον, καίτοι ἡ ὑγεία του δὲν εἶχε τελείως ἀποκαταστῆ, ὑπέικων εἰς τὴν ἐπιταγὴν τῆς Ἐκκλησίας, μετέβη, ὡς εἶδομεν εἰς Βόννην· αἱ τालαιπωρῖαι ὅμως τοῦ ταξιδίου ἐπέδρασαν κακῶς ἐπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο, ἐπιστρέφων ἐκ Βόννης, ἐθεώρησε καλὸν νὰ διέλθῃ ἐκ Βιέννης, ὅπως συμβουλευθῆ τοὺς ἐκεῖ ἰατροὺς καὶ μάλιστα τὸν μεγάλῃς χαίροντα τότε ὑπολήψεως καθηγητὴν Σκόδα. Οὗτος διέγνωσε ἐπίτασιν τοῦ βρογχικοῦ κατάρρου μετ' ἐρεθισμοῦ τοῦ φάρυγγος καὶ τοῦ λάρυγγος, ὡς καὶ τῆς μεμβράνης τῆς χωριζούσης τὸν δεξιὸν πνεύμονα ἀπὸ τοῦ θώρακος, τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ὁποίου ἦτο προσβεβλημένον, ἔξ οὗ προήρχετο καὶ δύσπνοια. Κατὰ σύστασιν τοῦ ἱατροῦ μετέβη εἰς Κλαῖχμπέργ, ὅπως κάμῃ χρῆσιν ἱαματικῶν λουτρῶν¹. Ἀρχομένου τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1875, κακῶς ἔχων, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Τῇ 16ῃ Ὀκτωβρίου, εὐρισκόμενος ἐν τῇ ἐπιθανατίῳ κλίνῃ, ἔλαβε παρὰ τοῦ Γλάδστωνος μακρὸν ὑπόμνημα περὶ τοῦ ἐν Βόννη συνεδρίου καὶ ἐπιστολὴν τοῦ ἰδίου, γερμανιστὶ συντεταγμένην, ἣτις, ὡς ἔλεγεν ὁ Κόκκινος, «παρέσχεν αὐτῷ τὴν τελευταίαν τοῦ βίου χαρμονήν». ² Τὴν ἐπομένην, 17ην Ὀκτωβρίου 1875, ἡμέραν Παρασκευὴν, ὥρα 9 1/2 μ. μ. ἔξέπνευσεν ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος, ἄγων τὸ 49ον ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιφανοῦς Ἱεράρχου συνεκίνησε βαθέως ὀλόκληρον τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἰδίως τὰς πόλεις Ἀθηνῶν καὶ Σύρου, ἔνθα κυρίως ἔδρασεν. Ἡ κυβερνησις ὥρισεν ὅπως ἡ ἐκφορὰ του τελεσθῆ δημοσίᾳ δαπάνῃ.

Τὴν ἐπομένην τοῦ θανάτου του, 18ην Ὀκτωβρίου, ὥρα 2 μ. μ., μετηνέχθη ὁ νεκρὸς του, ἐν πάσῃ πομπῇ, ἐκ τῆς ἐν ὁδῷ Τριπόδων οἰκίας Χρυσοβέργῃ, ἔνθα κατόκει ἡ ἀδελφὴ του καὶ ἔνθα ἀπέθανεν, εἰς τὸ ναὸν τῆς Μητροπόλεως.

Τὴν ἐκφορὰν παρηκολούθησαν ὑπασπισταὶ τοῦ βασιλέως, τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, ὁ πρόεδρος τῆς βουλῆς μετὰ τῶν βουλευτῶν ἐν σώ-

1. Ἐφημερίς «Ἐρμούπολις» 30.8. 1875.

2. Νέα Ἡμέρα Τεργέστης 1|13. 11. 1875.

ματι, ἀναβληθείσης τῆς συνεδρίας τῆς βουλῆς, οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου μετὰ τῶν φοιτητῶν, οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἀργούντων τῶν δημοσίων γραφείων τὰς ταινίας τοῦ φερέτρου ἐκράτουν ὁ Πρύτανης Ἐμ. Κόκκινος καὶ οἱ κοσμητορες τῶν σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου. Συμφώνως πρὸς ρητὴν ἐντολὴν τοῦ ἰδίου, ἐκφρασθεῖσαν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς συγγενεῖς του, ὁ νεκρὸς του δὲν ἐκαθέσθη ἐπὶ θρόνου, ἐνδεδυμένος πλήρη τὴν ἀρχιερατικὴν του στολὴν μετὰ τῆς μίτρας, ὡς ἀνεξαιρέτως ἕως τότε συνηθίζετο, ἀλλ' ἐξηπλώθη ἐν φερέτρῳ, ἐνδεδυμένος τὸ μέλαν ῥάσον. ¹ Ὁ τύπος δλόκληρος ἐπεδοκίμασε τὴν καινοτομίαν, τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδεχθῆ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος, ὑπέικουσα εἰς τὴν κοινὴν ἀπαίτησιν. ² Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ ἐπικήδειον ἐξεφώνησεν ὁ α' τότε γραμματεὺς τῆς ἱερᾶς Συνόδου Νικηφόρος Καλογεράς. ³

Ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως ὁ νεκρὸς δι' ἐκτάκτου ἀμαξοστοιχίας ὠδηγήθη εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ἔθνικου ἀτμοπλοίου Ναύπλιον εἰς Σύρον, παρακολουθούτων καὶ τῶν βουλευτῶν Σύρου. Μόλις, τὴν ἐπομένην, ἡμέραν Κυριακὴν, ἐξήχθη τὸ φέρετρον εἰς τὴν ἀποβάθραν τῆς πλατείας τοῦ παλαιοῦ τελωνείου τῆς Ἐρμουπόλεως, ὁ βουλευτὴς Σύρου Γ. Μπούμπουλης προσεφώνησε τὸν νεκρὸν ὡς «καύχημα τῆς τοῦ Χριστοῦ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας». Ἡ κηδεῖα ἐγένετο «ἐν πομπῇ μοναδικῇ, ἀκολουθούσης συμπάσης τῆς πόλεως», ⁴ πασῶν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν προξένων πλὴν τοῦ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας· οἱ δημοτικοὶ σύμβουλοι, ἐπόμενοι τοῦ φερέτρου μελανειμονοῦντες, ἐκράτουν τὰς νεκρικὰς λαμπάδας· παρατηρήθη μόνον καὶ ἐσχολιάσθη ἡ μὴ συμμετοχὴ τοῦ δυτικοῦ ἐπισκόπου. Ἐν τῇ πόλει ὠρίσθη τριήμερον πένθος. ⁵ Ἐπι-

1. Αἰὼν 20. 10. 1875. Σημειωτέον ὅτι τρεῖς μῆνας πρότερον ὁ Φθιώτιδος Καλλίνικος Καστόργης εἶχε ὑποβάλει πρότασιν εἰς τὴν σύνοδον νὰ καταργηθῆ τὸ ἔθιμον τῆς ἐπὶ ἔδρας κηδεῖας τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων καὶ ἡ σύνοδος ἐπεφυλάχθη νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπεκράτει μόνον ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ δ' ἐν Κων/πόλει (Αἰὼν 24. 10. 1875).

2. Ἐγκύκλιος 31. 1. 1876, ἀριθ. 173 ἐν Δαμασκηνοῦ Χριστοποῦλου Συλλογῇ τῶν σπουδαιότερων ἐγκυκλίων τῆς ἱ. συνόδου τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1877σ.334).

3. Δόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν ἀσίδιμον Ἀλέξανδρον ἀρχιεπίσκοπον Σύρου καὶ Τήνου (ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἱ. ναῷ Μητροπόλεως Ἀθηνῶν) ὑπὸ *Νικηφόρου Καλογερά* (Ἀθῆναι 1875).

4. Αἰὼν 24. 10. 1875.

5. Ἐφημερίς «Ἐρμουπόλις» 25. 10. 1875 («Ἡ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν Ἀλεξάνδρου κηδεῖα ἐν Ἀθήναις καὶ Σύρῳ»).

ταφίους ἐξεφώνησαν, ἐντολῇ μὲν τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς, ὁ ἀρχιμανδρίτης τότε καὶ Διευθυντὴς τῆς ἐν Σύρῳ ἱερατικῆς σχολῆς καὶ ἀπὸ τοῦ 1882 ἱερομάρτυρος Σύρου Μεθόδιος Παταναστασόπουλος, ἐντολῇ δὲ τοῦ Πανεπιστημίου ὁ Ἀρχιμανδρίτης Διονύσιος Λάτας, πρὸς τοῦτο ἐλθὼν ἐξ Ἀθηνῶν.² Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι μέχρι σήμερον δὲν κατορθώθη νὰ ἀναγερθῇ ἐν Σύρῳ μνημεῖον εἰς τιμὴν τοῦ τιμήσαντος αὐτὴν Ἱεράρχου, τὰ ὁσῆα τοῦ ὁποῦλου ἀπόκεινται, ὡς καὶ τῶν γονέων του, ἐν τῇ ἐκεῖ Μητροπόλει. Ἴσως θὰ ἦτο νῦν ὁ κατάλληλος καιρὸς νὰ ἐπανορθωθῇ ἢ ἔλλειψις αὕτη, οὕτως ὥστε ὅταν μετὰ διετίαν συμπληροῦνται πεντηκονταετία ἀπὸ τοῦ θανάτου του νὰ τελεσθῇ πάνδημος ἐπιμνημόσυνος ἑορτὴ ἐν Σύρῳ, ἀποκαλυπτομένου συγχρόνως καὶ τοῦ μνημείου του.

Ὁλόκληρος ὁ τύπος ἔπλεξε θερμὰ ἐγκώμια εἰς τὸν ἐκλιπόντα Ἀρχιεπίσκοπον, τὸν ὁποῖον ἐχαρκτήριζεν ὡς τὸν διαπρεπέστερον Ἱεράρχην οὐ μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ πάσης τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας.³ Καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς νομικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἐμ. Κόκκινος, διατελὼν τὸ ἔτος ἐκεῖνο Πρύτανης, κατὰ τὸ ἐν τῷ ναῶ τῆς Μητροπόλεως τελεσθὲν μνημόσυνόν του, τῇ 14ῃ Δεκεμβρίου 1875, ἔφηρε δι' ὠραίου λόγου τὴν δρᾶσιν τοῦ μεταστάντος Ἀρχιερέως.⁴

Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ κατέθλιψε τοὺς πολυπληθεῖς φίλους του ὁ θάνατος τοῦ Λυκούργου. Ὁ Γλάδστον ἀπαντῶν εἰς τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἰρτυάνεως, δι' οὗ τῷ ἀνηγγέλλετο τὸ θλιβερόν συμβάν,⁵ ἔγραψε μ. ἰ. ὅτι «οὐδεὶς περισσότερον ἐμοῦ θέλει φυλάξει ἐν τῷ μέλλοντι πιστότεραν τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου αὐτοῦ χαρακτήρος, τῆς ἐξόχου αὐτοῦ νανοίας καὶ τῆς περισπουδάστου δι' ἐμὲ φιλίας, δι' ἧς εὐηρεστεῖτο ἅ με τιμᾶ». ⁶ Οὐκ ὀλίγα δ' ἀγγλικά ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ δημοσίευσαν ἐκτενῆ βιογραφίαν τοῦ ἀοιδίμου Ἱεράρχου καὶ ἐξέφρασαν εὐλικρινῆ λύπην ἐπὶ τῇ διὰ τοῦ θανάτου του ἐπελθούσῃ ἀπωλείᾳ ν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ.⁷

1. Ἐξεδόθη ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου, τὸ 1875.

2. Νεολόγος Κων]πόλεως 25|6. 11. 1875.

3. Πρβλ.: Νέα Ἡμέρα Τεργέστης 1|13. 11. 1875. Παλιγγενεσία 18 καὶ 20 Ὀκτωβρίου 1875 κ.π.ά.

4. Ἴδε λόγον ἐν Αἰῶνι 27. 12. 1875.

5. Ἐν Αἰῶνι 24. 10. 1875. Ὁ Πρύτανης ἔγραψε καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λάδστονα, ἀγγέλλον τὸν θάνατον τοῦ Λυκούργου, ἣς τὸ κείμενον ἐν Νεολόγῳ (Κων]πόλεως 1|13. 11. 1875.

6. Αἰὼν 31. 10. 1875.

7. Κλειῶ (Τεργέστης) 20|1. 1. 1876.

Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ὑπῆρξεν ἀληθῶς σημαντικωτάτη προσωπικότης ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Καίτοι, ὡς ἐκ τῆς ἐκπαφαλοῦς του ὑγείας, τοῦ βραχυχρονίου τῆς καθηγεσίας του, τῶν ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν καθηκόντων ἀπορρυσσῶν ὑποχρεώσεων του καὶ τοῦ πρόωγου θανάτου του, ὀλίγους σχετικῶς κατέλιπε καρπούς τοῦ ἐπιστημονικοῦ του πνεύματος, ἢ συμβολή του εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην εἶνε μεγάλη, διότι εἰργάσθη ὅσον ὀλίγοι εἰς τὸ νὰ προσδώσῃ ἐπιστημονικωτέραν καὶ φιλελευθερωτέραν μορφήν εἰς τὴν ἐν τοῖς σπαργάνοις εὐρισκομένην ἔτι τότε παρ' ἡμῖν ἐπιστήμην ταύτην, ἀδιαφορῶν εἰς τὰς φωνὰς φαρισαϊζόντων κατήλων τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Ὁρθοσκείας. Καὶ ἡ ἀρχιερατικὴ του δραῖσις, καίτοι ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐπιστημονικῆς του τοιαύτης, θὰ μείνῃ ἀλησιμόνητος καὶ διὰ τὰ ποιμαντορικὰ καθ' ὅλου χαρίσματα, ἅτινα ἐπεδειξάτο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀρχιερωσύνης του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀξιοπρεπεστάτην ὑπ' αὐτοῦ ἐκπροσώπησιν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ ἔξωτερικῷ.

Ἐξ ἴσου κατεχόμενος ἐνδιαφέροντος διὰ τε τὴν Ὁρθοσκείαν καὶ τὴν Ἐπιστήμην, κατώρθου ὁ ἀείμνηστος Ἱερότοχος ἐν τῷ προσώπῳ του ἀρμονικῶς νὰ συνδυάξῃ ἀμφοτέρας, καταλείπων οὕτως ὄνομα σεβαστὸν καὶ τετιμημένον, ὅπερ «διαμένει ἡ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ».¹

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΜΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΣ

1. Σοφία Σειράχ 41, 15.

ΣΗΜ. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν σελ. 42, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν βιογραφικῶν τοῦ Λογοθέτου Λυκούργου γραφόμενα, ἡ Κυρία Εἰρήνη Μαρσέλλου ἀνακοινεῖ ἡμῖν ὅτι ὁ ἀοίδιμος πάππος τῆς καὶ πατῆρος τοῦ Λυκούργου οὐδέποτε ἐκαλεῖτο Παπλωματᾶς, ἀλλ' ὅτι, ὅτε ἐφοῖτα εἰς τὸ σχολεῖον Καρλοβασίου, ὠνομάζετο Γεώργιος Ἰωάννου, ὅτε δὲ μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν Γεώργιος Ἰωάννου Σάμιος· οὕτω δ' ὠνομάζετο καὶ Λογοθέτης γενόμενος (Γεώργιος Λογοθέτης Σίμιος) καὶ βραδύτερον ἀπλῶς Γεώργιος Λογοθέτης, παραλειπομένου τοῦ Σάμιος. Ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως λέγεται καὶ Λυκούργος, ἀλλὰ κυρίως ὑπὸ τὸ ὄνομα Λογοθέτης εἶναι γνωστός. Ὁ πατὴρ τοῦ Λογοθέτου, ἐκ τοῦ τόπου προφανῶς τῆς γεννήσεώς του, ἐλέγετο Καρλοβασίτης καὶ εἶχε 6 τέκνα, ὧν δύο ἄρρενα, τὸν Ἀλέξανδρον, μετέπειτα Ἀνθιμον, καὶ τὸν Γεώργιον.